

Pillanatképek a magyarországi feminista mozgalom 1918 utáni történetéből

Az 1918/1919-es, az 1920-as és az 1927-es évek (1904, 1907 és 1913 után) egyértelműen fontos határvonalak a magyarországi feminista mozgalom, szűkebb értelemben pedig a Feministák Egyesülete (FE), valamint a Nőtisztviselők Országos Egyesülete (NOE) történetében. A FE 1904. decemberi, nemzetközi iniciatívára történt alapítását követően 1907-től publikálta közös lapját az 1896 végétől működő NOE-val *A Nő és a Társadalom* címen. A magyar nőmozgalom első világháború előtti fejlődésének legfontosabb dátuma ugyanakkor minden bizonnyal az 1913-as év volt, amikor Budapesten került sor az International Woman Suffrage Alliance (IWSA, 1904–, Berlin) hetedik nemzetközi kongresszusára. A szervezés és a több ezer vendég részvételével zajló esemény sikeres lebonyolítása a nemzetközi nőmozgalmon belül reflektorfénybe állították a budapesti székhelyű szervezeteket, közöttük is elsősorban a FE vezető aktivistáit: Schwimmer Rózsát és Glücklich Vilmát. Schwimmer az IWSA vezetőségébe is sikeresen „beépült”, hiszen 1914 januárjától Londonban tevékenykedett a szervezet sajtótitkáráként.

Természetesen fordulópontot hozott a magyarországi feminizmus történetében az első világháború kirobbanása is. A FE és hozzá csatlakozva részben a NOE a mozgósítás első pillanatától sikeresen egyeztetette össze a (nemzetközi) békemozgalomban vállalt feladatait a hátszágban végzett segélyezési tevékenységgel. Amellett, hogy mindkét szervezet 1914 augusztusától szakadatlanul az azonnali békekötést sürgette, a lehető legaktívabban vették ki részüket a háborús munkából. Ezirányú tevékenységük párhuzamba állítható az angol szüfrazettekével és a Német Császárság területén működő polgári nőszervezetekével. Mind a FE, mind pedig a NOE azonnal felfüggesztette a nők politikai jogaiért folytatott harcot, s tevékenységüknek legfontosabb pilléreit a továbbiakban a hátszág gazdaságának szervezése, a munkaközvetítés, az anyavédelem, az egészségügy és a(z) (szak)oktatás-nevelés képezte. A női választójog 1917 márciusától került vissza ismét az egyesületek napirendjére: nyártól a FE választmányi tagjainak bábáskodásával gomba módra szaporodtak a fővároson kívüli feminista szervezetek, amelyek tagsága az 1917. június 6-a után formálódó választójogi blokkokból verbuválódott.

A Vázsonyi Vilmos-féle választójogi reformjavaslat leszavazása a parlamentben 1918 júliusában, a háború lezárását követő rendszerváltások, majd pedig a Horthy-korszak belpolitikája, valamint az általa preferált nőkép ismételten alapjaiban formálták át a magyarországi nők szervezkedésének keretfeltételeit. Az első világháború előtt, illetve 1914–1918 között fontos pozíciókat szerzett, s „fejlettségében” a nyugat-európai szervezetek mögé felzárkózó feminista egyesületek fokozatosan veszítettek erejükből mind Budapesten és a vidéki központokban, mind pedig a nemzetközi szintereken. A FE és a NOE eltérően reagált a háború lezárása utáni kihívásokra: míg előbbi képesnek bizonyult saját profilja és céljai újradefiniálására, utóbbi nem élte túl a háborút követő átmeneti periódust. A tanulmányban a FE, valamint a NOE 1918 utáni történetének legfontosabb fordulópontjait villantom fel, amelyhez az egyesületi iratok mellett Schwimmer Rózának, a FE Politikai Bizottsága elnökének személyi hagyatékára, valamint sajtóforrásokra támaszkodom. Magától értetődően a tanulmányban hangsúlyosabban jelenik meg a FE, hiszen épp három évtizeddel „élte túl” a NOE-t.

Háborús tagtoborzás

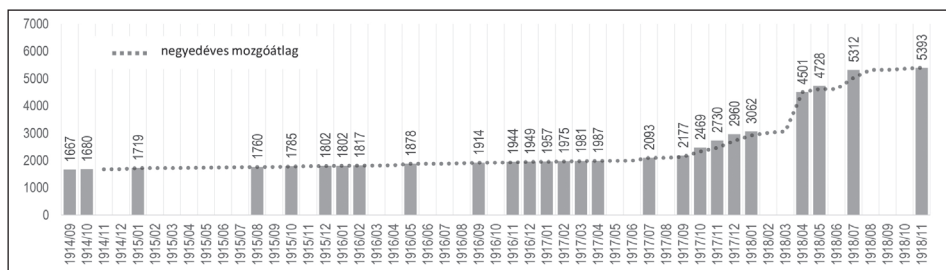
A NOE háborús munkájáról és a szervezet taglétszámának alakulásáról egyesületi iratanyag híján kevés forrással rendelkezünk. A forrásadottságok ugyanakkor rendkívül kedvezőek a FE esetében, hiszen szinte teljes egészében ránk maradt az 1904 és 1949 között havonta akár több ízben is megrendezett választmányi gyűlések iratanyaga. Emellett rengeteg információhoz juthatunk Schwimmer Rózsa hagyatékából is.

A NOE taglétszámairól az áttekintett sajtóforrásokból egyelőre csupán annyi tudható, hogy a vidéki és a fővárosi tagok összlétszáma 4000 fő (3933) körül mozgott 1914-ben. Mindez azt jelenti, hogy háromszor népesebbnek bizonyult, mint a FE ugyanebben az időszakban. A NOE-tagok – már csak a Magántisztviselők Országos Szövetségével való szoros kapcsolatuk miatt is – leginkább a magántisztviselők csoportjából verbuválódtak, állami és egyéb közhivatalokban, illetve a szolgáltató szektorban alkalmazott hivatalnokok véleményem szerint nem igazán csatlakoztak hozzájuk. A FE sokkal szélesebb társadalmi csoportokat volt képes megszólítani és mobilizálni, hiszen – ha nem is tömegesen, de – még munkásasszonyok is csatlakoztak hozzájuk. Vagyis az egyesület – elméletileg legalábbis – nyitott volt a társadalom két véglete irányába. Tagságának többségét ugyanakkor a fővárosi és vidéki központokban élő középosztálybeli, értelmiségi, egyetemi tanulmányokat folytató nők adták kiegészülve néhány arisztokrata származású hölggyel.¹

¹ Czeferner 2020: 115–132.

Az alábbi diagram a FE taglétszámának alakulását ábrázolja 1914 januárjától 1918 decemberéig, valamennyi év első és utolsó választmányi gyűléseinek, illetve a tagokról vezetett törzskönyveknek az adatai alapján.

1. ábra. A FE taglétszáma 1914–1918 között

Forrás: A FE törzskönyvei a tagokról. MNL OL P999. 23 doboz. 32/b tétel.

Vö. Szapor, Judith 2018: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War; From Rights to Revanche*. London, 33.

Az összlétszám 1914. szeptember 12-én 1667 fő volt, ami a háborús évek során több mint megháromszorozódott. A tagok száma 1918 nyarára 5312 főre szökkent, ami a korábbi, folyamatos, ám lassú növekedési tendenciák tükrében roppant nagy emelkedésként értékelhető.² Nyilvánvaló túlzás ugyanakkor az egykori FE-tag, Polányi Laura azon állítása, mely szerint a tagság 1918-ra 30 000 főre nőtt volna.³ A dinamikus növekedést a fővárosi és a vidéki Nemzeti Tanácsok létrehozásával magyarázhatjuk, amely a női jogok iránt elkötelezettek tömegeit mobilizálhatta.

Mindez úgy is hatalmas eredményként könyvelhető el, ha esetleg akadtak is olyanok, akik a négy év során az egyesület elhagyása mellett döntöttek. Utóbbiak közül a jegyző csupán 17 nevet húzott ki a törzskönyvekből.⁴ A tagokról vezetett címjegyzékből kirajzolódik ugyanakkor, hogy 1917/1918 folyamán elsősorban a vidéki, vélhetőleg a női választójog iránt újonnan elkötelezett tagok száma ugrott magasra. Mindez nem jelentette azt, hogy a FE a nők gazdasági és társadalmi egyenjogúsításáért tett erőfeszítéseit a szőnyeg alá söpörte volna, sőt azt sem, hogy az egyleti munkában aktív tagok száma jelentősen növekedett volna. Mind a NOE, mind pedig a FE esetében jellemző egyébként, hogy tevékenységüket a kezdetektől a vezetők és néhány aktívabb választmányi tag kezdeményezései dominálták.

² Erről lásd még: Szapor 2018: 27.

³ Szapor 2006: 254–277. Vö. Szapor 2004: 189–205.

⁴ Uo. A FE választmányi üléseinek jegyzőkönyvei 1914–1918 között. MNL OL P999. 2. doboz 3. tétel.

„Kérem az egyesületből való kiválásomat hírlapilag közzé tenni”⁵

A FE körülbelül egyéves intenzív agitációjának az országgyűlés 1918. július 27-i szavazása vetett véget, amely elutasította a Vázsonyi-féle törvényjavaslatot. A női választójog hívei ismételten kisebbségben maradtak, a Glücklichék körül formálódó erőközpont pedig (végleges) gyengülésnek indult. A tagszámok dinamikus emelkedése azonnal lassult, megállt, majd csökkenni kezdett.⁶ Némiképp árnyalunk szükséges ugyanakkor Sipos Baláznak a nőmozgalmak és a szavazati jog közti összefüggésekkel kapcsolatos meglátását, amely szerint a „választójog megadása 1918–1919 fordulóján a nők meghatározott csoportjait a konzervatív, jobboldali és egyházi, vallási pártok támogatására mobilizálta. [...] Részben ennek, részben a nők világháború[s] [...] helytállása elismerésének lett az eredménye, hogy 1919 őszén az ellenforradalmi keresztényszocialista-nacionalista kormány deklarálta: a nőknek is biztosítja a választójogot.”⁷ Meggyőződésem szerint 1918 nyarának közepén ugyanis nemcsak az vált nyilvánvalóvá, hogy a választójog nőkre való kiterjesztését a FE és a NOE nem könyvelheti el saját, közel két évtizedes munkájának eredményeként, hanem az is, hogy a szavazati jog nem interpretálható a nők háborús erőfeszítéseikért járó jutalomként sem.⁸

A FE felduzzadt tagságának kevésbé aktív többsége röviddel az ominózus szavazást követően kiábrándult az egyesületből és a mozgalom elveiből. Erről az alábbihoz hasonló, Glücklich Vilmának, a FE ügyvezető elnökének címzett levelek tömkelege árulkodik 1918/1919 folyamán:

„Bocsásson meg, de olvasva a tegnapi lapokat, önkéntelenül felkiáltok, az Istenért! Hát a Magyar feminista nők [... miért] engedik szóhoz jutni ellenségük barátját? [...] Nem az a kérdés, hogy vitte Hazánkat háborúba [...]. Itt az ideje kibékülni Tiszával, aki bármely hibát követett el, de Hazája, Királya ellen soha nem vétett, ez az ő ősi erénye. A francia nők Párizs bombázásakor nem a választójogért küzdöttek [...]. A szerb nők mit tettek, csak ne süssék rájuk a gyávaságot? Az itteni oláh nők folyton gyűléseznek, hogy csak elnyomhaszanak. [...] És a [...] magyar nő, aki lángolni tudna hazájáért? Ha érdekemet

⁵ Greiger (?) Mihályné levele Glücklich Vilmának. 1918. 10. 18. MNL OL P999. 5. doboz 6. tétel. No. 339.

⁶ A FE törzskönyvei a tagokról. MNL OL P999. 23. doboz. 32/b tétel.; Szegvári 1981: 143–147.

⁷ Sipos 2018: 192–202.

⁸ Vö. Szapor 2018: 6.

szereztünk, úgy a választójog önként eljön, de kinek a fenének kell jog, ha nincs Hazája megvédve? [...] [Mindezidáig] főleg erkölcsileg hűséggel támogattam ügyüket. Magamévá tettem minden kívánságukat, a mi nem a nevétségig ment [...]. Felrikoltok, ha mélyen tisztelt Elnöknő lemosolyog, kérem az egyesületből való kiválásomat hírlapilag közzé tenni, mert meghalni a Hazáért dicsőség, de átok a nemtelenség szerencsétlenségében a Hazát kiszolgáltatni [...]”⁹

A tömeges kilépési hullámra több magyarázatot adhatunk. Bizonyos tagok kiábrándultságuk okán az egyesület alapelvével – amely szerint nem kötelezőnek el egyetlen politikai párt irányában sem – szembehelyezkedve a Függetlenségi és 48-as/Károlyi Párt holdudvarához csatlakoztak. Bizonyosan megnehezítette a működést az is, hogy Schwimmert a Károlyi-kormány a fegyverletételt követően diplomáciai feladatokkal bízta meg. 1918 novembere és 1919 januárja/márciusa között Magyarország svájci – akkreditációval ugyan nem rendelkező – követeként próbált egyensúlyozni hazája és az antant között, berni diplomáciai szolgálata azonban csúfos kudarcba fulladt.¹⁰ Végül pedig a Tanácsköztársaság bukását követő konzervatív fordulat teljes egészében átformálta a háború előtti nőmozgalmat.

Új irányok a nőmozgalomban

A „politikai rendszer a nők társadalmi demobilizálására törekedett”,¹¹ így a baloldali feminista szervezetek az 1920-as évek elejére megszűntek vagy jelentősen veszítettek erejükből, félig-meddig illegalitásba szorultak vissza. A jobboldali, konzervatív női csoportok ugyanakkor fokozatosan vezető szerephez jutottak. Pető Andrea a FE-hez hasonlóan még működő, ám a Horthy-korszak idején visszaszorított, ellenségnek kikiáltott baloldali egyesületeket „submerged network”-öként definiálja, amelyek tevékenysége szinte kizárólag a különböző kulturális események szervezésére korlátozódott.¹² Szemléletesen írja le a FE két világháború

⁹ Greiger (?) Mihályné levele Glücklich Vilmának. 1918. 10. 18. MNL OL P999. 5. doboz 6. tétel. No. 339.

¹⁰ Schwimmer berni szolgálatáról lásd: Glant 2002: 34–51.; Litván 1978: passim; Pastor 1975: 282–282. A New York-i hagyatékban eddig figyelmen kívül hagyott források a kérdéskör bizonyos aspektusait más megvilágításba helyezhetik. Az itt található levelek egy részét (NYPL RSP I. Box 484. fol. 4–12.; Box 485. fol. 1–4.) Edith Wynner nem küldte el Litván Györgynek.

¹¹ Sipos 2018: 192–202.

¹² Pető 2002: 361–371.

közi helyzetét: „A feministáknak a két világháború közötti időszakban folyamatosan küzdeniük kellett a dicső múltjukkal, borús jelenjükkal és bizonytalan jövőjükkel.”¹³

Mindez a Horthy-korszak revizionista propagandájával, a vallásos, nacionalista eszmék felértékelődésével és a nők családon belüli szerepeinek magasztalásával, a másik oldalon pedig a feministák demonizálásával egy teljesen új nőmozgalom kibontakozásához vezetett. Ennek középpontjában a Tormay Cécile író nő által 1919 januárjában életre hívott Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége állt, amelynek tagsága a második világháború előestéjére megközelítette a félmilliót.¹⁴ E ponton érdemes egy rövid pillantást vetünk arra, hogy Tormay *Bujdosó könyvében miként elevenednek meg* a Károlyi Párt tagjai és a feministák az 1918. október–novemberi események kapcsán:

„[Károlyi] Asztóriabeli” bűntársai, akik patkánylázadásukat romantikusan a nagy francia forradalomhoz szeretik hasonlítani és Károlyit Mirabeau grófnak nevezik, Hock Jánost Sieyès abbénak keresztelték el... Vajon hölgyeiket, Károlyi Mihálynét, Jászinét, Hatvanynét, Polányi Laurát, Schwimmer Rózát és Glücklich Vilmát szintén a régi revolúciós néven: a forradalom fúriáinak és tricoteuse-öknek nevezik?”¹⁵

A NOE megszűnése

A korábbi szakirodalom 1919 nyarára tette a NOE feloszlását, az egyesület azonban már április folyamán beszüntette működését. A tagság, sőt a vezetőség egy része az előző év végén a Kommunisták Magyarországi Pártjához csatlakozott. Köztük találjuk Gergely Janka elnököt, Fehér Jolán alelnököt és Willhelm Szidóniát, aki a megszűnés előtt a főtáskari posztot töltötte be. Többen döntöttek a FE-hez való csatlakozás mellett. A *Nőtisztviselők Lapjának* – a NOE 1915 januárjában indult hivatalos értesítőjének – utolsó, február 15-i számában, az aktuális választási előkészületek kapcsán még egész más irányú NOE-állásfoglalás olvasható:

„...tagtársaink [...] meglepetéssel észlelik, hogy egyesületünk vezetősége teljesen távol tartja magát ettől az előkészületi munkától, hogy egyesületünk tagjai, akik több egy évtizedénél [sic!] küzdöttek a nők választójogának törvény-

¹³ Vagyis: „Feministinnen hatten in der Zwischenkriegszeit ständig mit ihrem ruhmreichen Vergangenen, düsteren Gegenwart und ungewissen Zukunft zu kämpfen.” Pető 2001: 138–158.

¹⁴ Dobrovits 1936: 120.

¹⁵ Tormay 1925: 177.

be iktatásáért, most egészen részvétlenül mennek el az előkészületek mellett, a nekik minden oldalról felajánlott vezetőségi munkát visszautasítják, egyesületünk választási programot nem ad, szóval nem élünk a megszerzett joggal.”¹⁶

1919 elején még a NOE átszervezésére is történtek kísérletek: ezek értelmében a tisztviselőnők férfi kollégáikhoz csatlakozhattak volna. Ezt végül a vezetőség elvetette, „a tárgyalások során ugyanis mindinkább megerősödött bennünk az a meggyőződés, hogy csakis *teljesen független nőtisztviselő* egyesületben folytathatunk eredményes munkát”.¹⁷ A sajtóforrások szerint a NOE utolsó programjára március 6-án került sor, amikor Soltész Elek, a Ferenc József Kereskedelmi Kórház orvosa „A különféle fertőző betegségek elleni védekezésről” címen tartott előadást a Vigadó tér 3. alatti egyesületi helyiségben.¹⁸ Az alig több mint egy hónappal későbbi megszűnésről csupán a *Pesti Napló* rövid című híre számolt be:

„A Nőtisztviselők Országos Egyesülete a hónap 18-án tartott rendes közgyűlésen kimondta az egyesület felszámolását és a tagoknak az egyes szakmai csoportokba való beolvadását. Felkéri tagjait az egyesület, hogy még e héten vigyék tagsági könyvüket a titkárságba, ahol belépésük idejét igazolni fogják.”¹⁹

Az *Újság* tudósítója – aki a tisztviselőnők kiszolgáltatottságáról írt cikket – novemberben már csak az egyesület „hült helyét” találta a Vigadó téren. A NOE megszűnését lakonikus tömörséggel így kommentálta:

„Felmentünk a Nőtisztviselők Országos Egyesületébe, mely régtől fogva állasközvetítéssel foglalkozik. Zárt ajtókra találtunk. Az egyesület megszűnt. Úgy látszik, nincs többé szükség közvetítőkre, mert betöltendő állások nincsenek.”²⁰

¹⁶ *Nőtisztviselők Lapja* 1919. 1-2. 3.

¹⁷ Uo. 4-5. Kiemelés az eredeti szövegben.

¹⁸ *Világ* 1919. március 06. 6.

¹⁹ *Pesti Napló* 1919. április 23. 7.

²⁰ *Az Újság* 1919. november 06. 2.

Szervezkedés ellenszélben

A FE nevét 1918 decemberében Feministák Pártközi Bizottságára változtatták.²¹ Az egyesületnek 1918 után számos problémával kellett szembenéznie. Már önmagában is hatalmas pofon lehetett Schwimmeréknek az, hogy a választójog nőkre való kiterjesztését nem saját sikerükként könyvelhették el. A taglétszámok fokozatos csökkenésére már utaltam: 1920-ban 6473–6482, 1922-ben pedig 6555 fő fizetett tagdíjat.²² Ehhez képest drámai csökkenést mutatnak az 1936-os adatok, amelyek szerint a budapesti anyaegyesület tagsága 280 főre esett vissza.²³ Mindez a presztízsveszteség mellett jelentős bevételkiesést is eredményezhetett. Mindazonáltal két fontos tényezőre kell utalni. A FE egyesületi helyisége a korábbiakhoz hasonlóan a két világháború közt is a belvárosban, a Veres Pálné utca 16. alatt kapott helyet, csupán egy „kőhajításnyira” a szintén progresszívnek mondható Egyetemet és Főiskolát Végzett Magyar Nők Egyesületétől,²⁴ amely a 25-ös házszám alatt rendezkedett be. A FE-vel a profiljában és a Schwimmer-levelezés tanúsága szerint a tagságában is átfedéseket mutató szervezet taglétszáma is csupán 300 fő körül mozgott a korszakban.²⁵ Két adatból persze nem következtethetünk általános tendenciákra, mégis kizártnak tartom, hogy a liberális, feminista gyökerekkel rendelkező szervezetek tagsága sokkal magasabbra kúszhatott volna a Horthy-korszakban.

Bár a FE a két háború közt tovább működhetett, komoly kihívásokkal kellett szembenéznie. Glücklich 1922–1925 között a Women's International League for Peace and Freedom (1915, Hága) genfi központjában vállalt főtítkári feladatokat, 1927-ben pedig rövid bécsi gyógykezelését követően elhunyt. Schwimmer 1920 januárjában elhagyta az országot, s először Ausztriába, majd alig egy évvel később az Amerikai Egyesült Államokba emigrált, ahonnan többé nem tért haza. A FE-nek tehát két emblematikus vezetőjétől is meg kellett válnia, ebből adódóan a korábbi erőteljes nemzetközi beágyazottságából is veszített. A *Nő* publikálása az 1918 utáni időszakos betiltásokat követően az 1920-as évek második felére hektikussá vált, 1928-ban pedig végleg megszűnt. Mindez azt jelenti, hogy az 1927 után Szirmay

²¹ A FE 1918. 12. 22-i választmányi ülésének jegyzőkönyve. MNL OL P999 2. doboz 3. tétel. Az 1918 utáni történetéért rendkívül vázlatosan lásd: Papp–Sipos 2017: 183–184.

²² Az adatokat Szapor Juditnak köszönöm.

²³ A két világháború közti egyesületi jegyzőkönyvek szinte hiánytalanul elérhetők a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában, feldolgozásuk jelenleg zajlik. A FE 1918–1939 közti választmányi üléseinek jegyzőkönyvei. MNL OL P999 2. doboz 3. tétel.

²⁴ Az 1919-ben alakult International Federation of University Women magyarországi fiók-szervezeteként működött.

²⁵ Dobrovits 1936: 165.

Oszkárné vezetése alatt álló egyesület már nem támaszkodhatott önálló és állandó sajtótermékre. Glücklich egyébként Schwimmernek címzett leveleiben 1926 januárjától több ízben panaszkodott arról, hogy „egy becsületes cikk megírására” sem volt ideje *A Nő* számára, egyszer pedig azt is említette, hogy „de nevetne rajtam [Schwimmer], ha látná, hogy kínlódom vele [ti. a lap szerkesztésével, amelynek feladatait 1925 után Szirmaynéval közösen végezte] és milyen gyatra!”²⁶ Kérdéses tehát, hogy a periodika lassú kimúlásában mekkora szerepet játszott Glücklich halála, illetve hogy Szirmayné miért nem tartotta fontosnak életben tartását. Végül két dolgot kell még említenünk. Az egyik, hogy a generációs problémák is gyengítették a szervezetet, a másik pedig, hogy az eddig feldolgozott forrásokban szó sem esik vidéki szervezkedésről a két világháború közti időszakban.

1. kép. A FE választmányának tagjai a két világháború között, 1927 előtt

Forrás: NYPL Digital Collections. (<https://digitalcollections.nypl.org/search/index?utf8=%E2%9C%93&keywords=rosika+schwimmer>; utolsó megnyitás: 2021. 02. 25.)

Megjegyzés: Ülve: 1. Vámbéry Melanie, 2. Havas Mihályné, 3. Szirmay Oszkárné, 4. Ismeretlen, 5. Glücklich Vilma, 6. Mellerné Miskolczy Eugénia, 7. Ismeretlen. Állva: 1. Kunfi Nóra, 2. Ismeretlen, 3. Fekete Gizella, 4. Kozma-Glücklich Klára, 5. Ismeretlen, 6. Polányi Laura, 7. Ismeretlen.

²⁶ Glücklich Vilma levelei Schwimmer Rózsának. 1926. 01. 15., 1926. 05. 14. NYPL RSP.

Az egyesület 1921 utáni működésében a legfontosabb fordulópont minden bizonnyal az, amikor Glücklich röviddel halála előtt Szirmayné bízta meg a FE irányításával. A választmányban szinte a kezdetektől helyet foglaló Szirmayné végül a FE végleges feloszlásáig az elnöki székben maradt.²⁷ A fiatalabb generációhoz tartozott a szervezetben többek között Kunfi Nóra és Wágner Lilla. Utóbbi aláírása azon a levélen is szerepel, amelyet a FE ügyvezető bizottsága 1946 novemberében Rajk László belügyminiszternek címzett. Ebben a FE újjáalakításának engedélyezését kérték:

„Mellékeljük újjáalakuló egyesületünk alapszabályait, melyek lényegében teljesen azonosak a régi alapszabályokkal. [...] A cél immáron: A nők egyenjogúsításának további kiépítése és biztosítása. A nők szociális öntudatának ébrentartása jogaik érvényesítésére a gyakorlati életben és a közösség javára. A női munka érdekeinek megóvása. A megbékélés gondolatainak szolgálata minden vonatkozásban, azzal a törekvéssel, hogy a nők munkája minden téren az emberiség érdekeit szolgálja.”

A tagsági díjakat a következőképp állapították meg: évente legalább hat forint – félévi előzetes részletekben fizetendő. E mellett „pártoló tag lehet bárki, ha legalább évi 25 forintot, vagy egyszermindenkorra legalább 100 forintot fizet”. Az idézett dokumentumban egyébként a választmány korábbi oszlopos tagjára, az egyesület megbecsült tagjára, Mellerné Miskolczy Eugéniára is utaltak, aki a FE 1942-es betiltása idején ügyvezetőként működött:

„A feloszlatast megelőzőleg egyik gyűlését, amelyen az egykori, minden jogérzet és igazságnak ellentmondó újabb törvényalkotásokat kritika tárgyává merete tenni, rendőrileg feloszlatták. Ennek folytatásaképp az egyesületet feloszlatták [...] az elnököt internálták és végül mártírsorsra jutott.”²⁸

Mellerné a FE alapító tagja volt, 1907-től – Schwimmer mind hosszabbá váló külföldi előadókörútjai miatt – pedig már a Politikai Bizottság vezetésébe is bekapcsolódott.²⁹ Mártírsorsra jutott a szűkebb vezetőségből még Vámbéry Me-

²⁷ Szirmayné 1907-től 1918-ig folyamatosan a FE választmányi tagjai között találjuk. MNL OL P999 1. doboz 1/b tétel.; 2. doboz 3. tétel.

²⁸ A FE kérvénye Rajk László belügyminiszternek. 1946. november 22. MNL OL P999 1. doboz 2/a tétel.

²⁹ Mellerné emlékezetéről és szellemi hagyatékáról lásd: Pető 2005: 210–220. A jobbára a különböző nemzetközi nő- és emberi jogi szervezetekkel folytatott levelezését – és egy önéletrajzot, valamint családi fotót és családfát – tartalmazó irathagyatékát a FE budapesti

lanie, aki 1919–1938 között működött a FE titkáráként. Ő 1906-ban csatlakozott az egyesülethez, ám röviddel ezután – valószínűleg házasságkötése, válása, illetve vidékre költözése miatt – eltűnt a neve az egyesületi iratokból. 1914 októberében ismét a tagok között, majd 1916-tól a választmány soraiban találjuk. Életéről a szakirodalomból csupán annyi derül ki, hogy a második világháborúban a holokauszt áldozata lett.³⁰ Munkásságáról a FE archívuma az alábbi passzust leszámítva viszonylag kevés konkrétumot őrzött meg:

„Vámbéry Melanie fiatal lányként együttműködött a lap [A Nő és a Társadalom] szerkesztésében, majd házasságkötését követően megszervezte és megalapította a Feministák Egyesülete egyik vidéki szervezetét. Amikor Budapestre költözött, buzgalommal és eltökéltséggel dolgozott a szervezetben, aktívan vett részt a nők választójogáért folytatott harcban, majd később a békemozgalmi propagandában. 1919 óta tagja volt a Feministák Egyesülete választmányának, továbbá 1921-ben a bécsi és a hágai békekongresszuson is az egyesület delegáltjaként vett részt.”³¹

Egyik leszármazottjától tudjuk, hogy Vámbéry Ármin orientalista lánya, Vámbéry Rusztem jogász és polgári radikális publicista testvére volt. Kunfi Zsigmonddal kötött házassága válással végződött, 1944-ben pedig lányával, a szintén FE-tag Nórával együtt deportálták és megölték.³²

archívuma őrzi. MNL OL P999. 42. doboz 79. tétel. A FE 1922. évi jelentése. MNL OL P999. 1. doboz 2/a tétel.

³⁰ A FE 1906. június 23-i és 1914. október 19-i választmányi üléseinek jegyzőkönyve. MNL OL P999 1. doboz 1/b tétel.; 2. doboz 3. tétel. Vö. Papp–Zimmermann 2006: 331–335. A FE 1922. évi jelentése. MNL OL P999. 1. doboz 2/a tétel.

³¹ „Mrs. Melanie Vámbéry, when quite a young girl, was contributor of a Journal, after her marriage organised and founded one of the Hungarian branches of the Feministák Egyesülete in a country-town. When she came to live in Budapest she worked for the Society here with zeal and devotion, took lively part in the struggle for woman suffrage and later on in the house-to-house peace propaganda. She is member of the Board and since 1919 Secretary of the Feministák Egyesülete and was delegate of the Society in the Peace Congress of Vienna in 1921 and the Hague 1921.” – A FE vezetőségi tagjainak életrajzai. É. n. MNL OL P999. 23. doboz 32/a tétel.

³² Várkonyi Benedek szíves közlése.

Újjászervezés és végleges betiltás

A FE újjáalakulására végül 1946. november 8-án került sor az Országos Iparegyesület Zichy Jenő úti helyiségében, nem messze az új, Perczel Mór utca 2. alatt berendezett egyesületi helyiségtől. A FE főhadiszállása tehát ismételtén Budapest szívében kapott helyet. A *Világ* az ünnepélyes eseményről és az egyesület céljairól a következőket osztotta meg olvasóival:

„A Feministák Egyesülete [...] az újjáalakuló [...] közgyűlésen megemlékezett az egyesület mártírhalált halt tagjairól [...]. Dr. Wagner Lilla [...] mondott magas színvonalú emlékbeszédet. Szirmay Oszkárné megnyitójában kifejtette, hogy az egyesület negyvenéves tradícióinak szellemében fogja folytatni munkáját az emberi jogok minél szélesebb kiterjesztéséért, a nemzetközi béke és a megbékélés ügyéért.”³³

Korábban úgy tudtuk, hogy a FE választmányi tagjai a szervezetet 1949. első napjaiban, a legnagyobb titokban feloszlatták. A frissen feltárt sajtóforrások azonban mindennek ellentmondanak: a napi sajtó felhívásai és beszámolói szerint az egyesület az év folyamán még számos programot hozott tető alá, köztük előadásokat és vitaesteket is, amelyek jobbra a népi demokrácia és a nőmozgalom közti kapcsolódási pontokat keresték. A közel négy és fél évtizeden át működő FE megszűnéséről a *Magyar Közlöny* 1949. december 17-i száma tájékoztatott: itt viszont szűkszavúan csak annyi szerepel, hogy a belügyminiszter rendeletileg oszlatta fel az egyesületet.³⁴

Levéltári források

Feministák Egyesülete. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, P999.

New York Public Library Digital Collections. Rosika Schwimmer Papers. (<https://digitalcollections.nypl.org/search/index?utf8=%E2%9C%93&keywords=rosika+schwimmer#>; utolsó megnyitás: 2021. február 25.)

Rosika Schwimmer Papers. New York Public Library. Manuscript and Archives Division. MssCol 6398.

³³ *Világ* 1946. november 10. 5.

³⁴ *Magyar Közlöny* 1949. december 17. 261–262.

Sajtóforrások

Az Újság 1903–1944.
Magyar Közlöny 1945–.
Nőtisztviselők Lapja 1915–1919.
Pesti Napló 1850–1939.
Világ 1945–1949.

Hivatkozott irodalom

- Czeferner Dóra 2020: *Polgári-liberális, feminista nőszervezetek és sajtójuk az Osztrák–Magyar Monarchiában. Egyesületek, periodikák, tartalomelemzés*. Doktori értekezés. Kézirat. Pécs.
- Dobrovits Sándor 1936: *Statisztikai Közlemények. Budapest egyesületei*. Budapest.
- Glant, Tibor 2002: Against All Odds: Vira B. Whitehouse and Rosika Schwimmer in Switzerland, 1918. *American Studies International* (40.) 1. 34–51.
- Litván György 1978: *Károlyi Mihály levelezése I. 1905–1920*. Budapest.
- Nagyné Szegvári Katalin 1981: *Út a női egyenjogúsághoz*. Budapest.
- Papp Barbara – Sipos Balázs 2017: *Modern, diplomás nő a Horthy-korszakban*. Budapest.
- Papp, Claudia – Zimmermann, Susan 2006: Meller, Mrs Artur, Eugénia Miskolczy. In: Francisca de Haan et al. (eds): *A Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminism: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest, 331–335.
- Pastor, Peter 1975: The Diplomatic Fiasco of the Modern World's First Woman Ambassador, Rosa Bedy-Schwimmer. *East European Quarterly* (3.) 273–282.
- Pető Andrea 2002: The History of Hungarian Women's Movement. In: Gabriele Griffin – Rosi Braidotti (eds.): *Thinking Differently. A Reader in European Women's Studies*. London – New York, 360–371.
- Pető Andrea 2005: Egy elmeséletlen történet a Feministák Egyesületéről. In: Török Mónika (szerk.): *Feminista almanach*. Budapest, 210–220.
- Pető, Andrea 2001: Kontinuität und Wandel in der ungarischen Frauenbewegung der Zwischenkriegsperiode. In: Ute Gerhard (Hg.): *Feminismus und Demokratie. Europäische Frauenbewegung der 1920-er Jahre*. Königstein, 138–158.

II. A HATÁR MINT KULTURÁLIS KONSTRUKCIÓ, A HATÁRTUDAT ÉS ÉRZÉKELÉSE

- Sipos Balázs 2018: Összegabalyodott nőtörténet. Nemzeti és transznacionális nőtípusok találkozása az első világháború utáni Magyarországon. In: Balázs Eszter – Koltai Gábor – Takács Róbert (szerk.): *Homoklapátolás Nemesércért. A 70 éves Ständeisky Éva tiszteletére*. Budapest, 192–202.
- Szapor Judit 2006: Feministák és „radikális asszonyok” – Női politikusok az 1918-as demokratikus forradalomban. In: Gyáni Gábor – Nagy Beáta (szerk.): *Nők a modernizálódó magyar társadalomban*. Debrecen, 254–277.
- Szapor, Judith 2004: Sisters of Foes: The Shifting Front Lines of the Hungarian Women's Movement. In: Sylvia Paletschek – Bianca Pietrow-Ennker (eds.): *Women's Emancipation Movements in the Nineteenth Century. A European Perspective*. Stanford, 189–205.
- Szapor, Judith 2018: *Hungarian Women's Activism in the Wake of the First World War; From Rights to Revanche*. London.